

РЕТАРДАЦИЯДАН ФОЙДАЛАНИШДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ АДИБЛАРИ УСЛУБИДАГИ ИНДИВИДУАЛЛИК ВА УНИВЕРСАЛЛИК

Баҳор ТЎРАЕВА

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
доценти, филология фанлари доктори

Аннотация. Мақолада эпик асарларга хос композицион усул – ретардациядан фойдаланишда адиблар услубидаги индивидуаллик ва универсаллик аниқланиб, лирик чекиниш, киритма воқеалар, ривоят, эпиграф, муфассал портрет, персонаж характеристикасини беришда ижодкорлар услубига хос муштараклик – персонажнинг ўтмиши ҳақида ҳикоя қилиш, пейзажнинг параллел ва контраст тасвири каби композицион воситаларнинг бирламчи характерга эга эканлиги асосланган.

Калим сўзлар: ретардация, роман, хронотоп, муаллиф услуби, пейзаж, портрет.

Abstract. The article reveals the individuality and universality of the writers' style in the use of the compositional method – retardation, characteristic of epic works, and it is substantiated that the primary nature of such compositional means as lyrical digression, introductory events, narration, epigraph, detailed portrait, common to the style of authors in characterization of the image - a narration about the character's past, a parallel and contrasting image of the landscape.

Key words: retardation, novel, chronotope, author's style, landscape, portrait.

Ретроспекция ва проспекция сингари ретардация хронотопнинг ифода усулларида бири ҳисобланади. Ретардация (лот. retardatio – секинлашув) – кульминацияга қарама-қарши адабий усул бўлиб, матнга сюжетдан ташқари элементлар: табиат ва интерьер тасвирлари, лирик чекинишлар, фалсафий мулоҳазалар, монологлар, туш тасвири, бир хил эпизодларни киритиш орқали сюжет ҳаракатининг ривожланиши секинлаштирилади [3]. Адабиётшуносликда антиклимах (юн. ἀντί – «қарама-қарши» ва κλῖμαλ – «зинапоя») термини билан синоним равишда қўлланилади. Ретардация одатда иккинчи даражали персонажлар, қистирма эпизоднинг киритилиши орқали ҳам юзага келади, сюжет воқеаларининг маромини тўхтатиб қўяди [1].

«Асрни қаритган кун» романида «Найман она», «Чингизхоннинг оқ булути», «Раймали оға ва Бегимой» ривоятларининг қистирма эпизод шаклида киритилиши, Совет – Америка «Демидурга» конвенцияси асосида коинотга 1-2 ва 2-1 паритет фазогирларининг учирлиши, «ҳажм жиҳатидан Ерга тенг келадиган геобиологик жойни эгаллаб турган Тўқайтўш сайёрасида ақлли мавжудотлар»[1; 131-б.] яшаши ҳақидаги ёндош сюжет чизиғи, ёзувчининг лирик чекиниши ва фалсафий мулоҳазалари, Уккубола, Эдигей, Абутолибнинг туши асар воқеаларининг маромини секинлаштирган, параллел сюжет чизиғи ҳаракатланганда, биринчи сюжет воқеалари тасвири ёзувчининг ижодий ниятига кўра буткул тўхтатилган. «Қиёмат» романида Авдий Каллистратовнинг Худо, ҳаёт, инсонийлик тўғрисидаги мулоҳазалари, унинг ўтмиши ҳақидаги ретроспектив хотиралари, «Олтовлон ва еттинчи» грузин балладасининг киритма эпизод шаклида ифодаланиши, Пушкин музейида София муғаннийларининг «Кеча қурбони», «Сабийларни таҳқирлаш», «Малоиклар ноласи» каби Инжил эҳтирослари дин-иймон йўлида азият ва риёзат

чекканларнинг оғир алангали кўшиқларини куйлаш эпизоди, Исо Масих ва Понтий Пилат мувоҳасаси, Бўстон Ўркунчиев ва Акбаранинг туши, портрет ва пейзаж тасвирлари асосий сюжет воқеаларини секинлаштирган. «Қулаётган тоғлар» романида Мангу қайлик афсонаси воқеалар оқимини секинлаштириш баробарида ечимга қадар асосий воқеаларга сингиб кетган. «Кассандра тамғаси» романида қаҳрамоннинг фалсафий мушоҳадалари, портрет, пейзаж тасвири, Филофей ва Энтони Юнгернинг мактублари, Боркнинг туши сюжет воқеаларининг секинлашувига сабаб бўлган. Самовий роҳиб Филофейнинг Рим папасига йўллаган мактуби иккинчи бобни тўлиқ, олти ўринда «Худо ҳаққи, факсни ўчира кўрманглар» кириш гапи билан бошланувчи Энтони Юнгернинг Роберт Боркка факс орқали юборган жўнатмалари саккизинчи бобни қисман ташкил қилади, эпизод эса Филофейнинг видео мактуби, «Сен билан ва сендан кейин кўрган-кечирганларим» сарлавҳали тавбатазарруси ифодаланган хатлардан иборат. Асарда мактублар сюжетнинг муҳим таркибий қисмларини, қаҳрамонларнинг характер-хусусиятини очиб бериш вазифасини бажарган. Мактублар қаҳрамонларни тавсифлашнинг асосий воситаларидан бири сифатида Филофейнинг инсоният келажаги борасидаги ташвишлари, инсон генофонди бўйича космосдаги кашфиётларидан тортиб, экспериментал биологиядаги ихтироларигача, ҳаммасининг аянчли оқибатларидан виждонининг азобланиши; президентликка номзодини қўйган Оливер Ордок вазиятни ўз томонига оғдириш учун, унинг таъбири билан айтганда, «Ерда туриб елкасини Филофейга тутадиган, вазиятни бузадиган, ...сувни лойқалатадиган киши» [III; 156-б.] Роберт Боркни дарғазаб оломон гирдобига ташлаши билан боғлиқ воқеаларни ифодалайди. Мактуб характернинг ўзлигини намоён қилишнинг бадиий шакли бўлиб, унда унинг индивидуаллиги, ўзига хослиги намоён бўлади.

«Дашту далаларда» романида Эшқул полвоннинг ўтмишида рўй берган воқеалар – қайнотаси Ўсарқул баттол ва Фармонов билан боғлиқ хотиралари, аждаҳо ҳақидаги турли афсоналари, Эшқул полвоннинг инсон ва жондорлар ҳақидаги ўй-мулоҳазалари, Бўзбўри баъзан инсон, баъзан жондор шаклида тушига кириши; Саъдулла, рассом, Ўсарқул баттолнинг аёлига ошиқ бўлган йигит ва Тўланбойнинг аёли Ойгулга ошиқ бўлган йигит каби иккинчи даражали персонажларнинг асарга киритилиши, портрет ва пейзаж тасвири сюжет воқеалари маромини сусайтиради.

«Қорақуюн» романида Донишота ривояти, Окбўта ва Бардам чол иккинчи даражали персонажлари, Тошполвон ва Бибисора қистирма эпизоди, Қорақуюннинг аждоди Оларит қистирма эпизоди, инсонларнинг табиатга бераётган ситаму озорлари, олам ва одам муносабатлари ҳақида Донишота ҳамда Қалайбекнинг мушоҳадалари, қаҳрамонлар портрети, пейзаж тасвирлари асосий сюжет воқеаларининг секинлашувига сабаб бўлган.

Романларда сюжет динамикасининг секинлашувига сабаб бўлган бадиий омиллар воқеалар маромини бошқариш баробарида драматизм, чуқур лиризм ва романтик бўёқдорликни юзага келтирган. Романларда замон ва макон қўламининг кенгайишига, характер кирраларини ёрқинроқ очишга, ёзувчининг шакл ва мазмун бирлигига эришишдаги маҳоратини ифодалашга, асарнинг бадиий-эстетик таъсирининг кучли бўлишига хизмат қилган.

Иккала адиб романларида ҳам ривоят ва афсоналар қўлланилган, аммо фойдаланиш услубида жиддий фарқ мавжуд. Асосий сюжет воқеаларига параллел ҳолда ривоят ва афсонани келтириш Ч.Айтматовга, ўтмиш ва ҳозирни туташтириш эса Н.Норқобилов услубига хос. Чингиз Айтматов романларида тарихий, диний ривоятларни келтирганда, ўз

бадий замонида эркин ҳаракатланолмайди, боиси тарихий ҳақиқатни бадииятга кўчиришда ҳақиқатга содиқлик қонуниятига бўйсунди. Нормурод Норқобилов эса ривоят ва афсоналарнинг сюжетини, мотив ва образларини бугунги кун воқеаларига сингдиради, яъни стилизациялайди.

Чингиз Айтматов услубига хос жиҳат шундаки, баъзан портрет ва пейзаж тасвири, персонаж характеристикасини муайян қаҳрамон тилидан беради, бу ҳолат асар полифониясини таъминлайди. Н.Норқобилов лирик чекиниш, портрет, пейзаж тасвирини асосан муаллиф нутқи орқали ифодалайди, аммо Ч.Айтматов услуби билан муштарак жиҳати шундаки, қаҳрамонларнинг ички ва ташқи портретини яратишда персонажларнинг таъриф-тавсифларига таянади. Портретнинг бир ўринда тўлиқ ёки турли ўринларда сочма ҳолда ифодалашга кўра адиблар услубида фарқлиқ кузатилади. Н.Норқобилов романларида портрет тасвирини ҳеч қачон бир ўринда батафсил бермайди, асарнинг турли ўринларида сочиб ташлайди. Ч.Айтматов романларида эса ҳар икки жиҳат намоён.

К.Б. Кубдашева портретнинг икки турини изоҳлайди: «Статик портрет объектив, нисбатан барқарор ва ўзгармас кўриниш белгиларини: баландлик, гавда тузилиши, терининг ранги, кўзлар ва сочларни акс эттиради. Динамик портрет юз ифодалари ва имо-ишоралар, юриш хусусиятлари ва тана ҳаракатлари, нутқ услуби (овоз, интонация, талаффуз) комбинациясини ўз ичига олади» [2]. Ҳар икки адиб романларида статик ва динамик портрет хусусиятлари уйғунлашади. Динамик портрет психологик портрет каби қаҳрамоннинг ички дунёси ва ҳиссий ҳолатини очиб бериш усули бўлиб хизмат қилади. Адиблар қаҳрамонлар динамик портретини яратишда ташқи кўринишнинг батафсил тавсифини бир ўринда умуман бермайди, балки белгиларини бутун матн бўйлаб сочиб юборишади. Тафсилотлар воқеалар ривожига монанд ўзгариб туради, қаҳрамонларнинг янги қирралари, уларнинг ички дунёси, руҳияти манзаралари очиб берилади, одатда қаҳрамон билан биринчи учрашувда унинг статик портретини яратиб, унда қаҳрамоннинг ташқи кўринишини батафсил тасвирлашади. Н.Норқобилов романларида «желбатидан от хуркадиган»[V; 71-б.] Эшқул полвон, «юзи ва бўйни шамолу қуёшдан қорайган, бадани эса оппоқ»[V; 58-б.] Тўланбой, «пачақ-пучоқ жўралари»[V; 58-б.] – Зунун ва Рўзиқул, «париваш қорақўз нигор эмас, қўйқўзли оддийгина қиз, юзи ҳам сутга чайилгандай оппоқ эмас, рангпаргина»[V; 153-б.] Ойгул тасвири статик портретга ёркин мисол бўлади. «Худди қафасга тушган бўридай, чоҳ бўйлаб изғиш-у, дам-бадам бошини кўтариб, юқоридаги туйнукка алам-ла боқиб қўйишдан бошқасини билмаган»[VI; 58-б.] Эрман, «ўқтам нигоҳида ҳамдардликдан ташқари, қаҳрга ўхшаш нимадир доимо оловланиб турган» Ойбекач, «юзида ўша истехзоли ним табассум, кўз илғамас имо-ишоралар билан мазкур хавфли жараёни зимдан бошқараркан, ҳар сафар маросим сўнггида гоҳида индамай туриб кетадиган»[VI; 115-б.] Итолмас тасвири асосида динамик портретни яратади.

Ёзувчи портретни бошқа персонажлар тасаввури, мулоҳазалари, идрокига таяниб ҳам яратади. Эшқул полвон Саъдуллага ғайриихтиёрий равишда боқаркан, бундан ҳайратланади: «Унинг оппоқ, семиз бармоқлари ва тиззалари устига тушиб турган қорнига кўз ташларкан, уни оппоқ эшакқуртга ўхшатади»[V; 101-б.]. Эшқул полвоннинг ўхшатиши орқали унинг Саъдуллага антипатиясини яққол сезиш мумкин. Ёки Эшқул полвонни бир умр даштда подачилик қилишига сабаб бўлган кимса – Бойғози кални таърифлаганда, унга нисбатан ижобий муносабати бўй кўрсатади: «Тили аччиқ бўлгани билан юраги тоза эди. Одам боласининг мудрашига йўл қўймасди, ўликка ўхшаб сўлжаймай, тетик юр, деб доим

хаммани тергаб, турткилаб юрарди. Элга кайвони бўладиган одам эди. Унинг руҳини ардоқлаб, опкеб берган ўтовини узоқ йил тутдим, кигизлари чириб, чўплари адо бўлгунча тутдим. Кейин ташлаб юборишга кўзим қиймай, барини Қизилқоянинг пойига обориб кўмдим. Раҳматли қоядай виқорли эди. Бунақа одамлар ҳамиша кам бўлган!»[V; 156-б.]. Асарда бир қанча персонажларнинг ички ва ташқи портретига хос чизгиларга Эшқул полвон нигоҳи орқали разм солинса, бир неча персонажларнинг Эшқул полвонга нисбатан тавсифлари ҳам келтирилади. «1-жадвалга қаранг».

1-жадвал

Эшқул полвоннинг ички ва ташқи портретига берилган тавсифлар

Ҳайдар	Поччанинг жасадиям буникидан кам эмас-да! ...Қутурган пайтида, энг яхшиси, ҳадаҳа оёқни қўлга олган маъқул, эмасам, ерга наमतдай чўзиб ташлайди![V; 19-б.]
Саъдулла	Омисизда, отам, омисиз, маданият нималигини тушунмайсиз[V; 65-б.]. Иягингиздаги соқолни демаса, лекин сиз ҳеч ҳам қарига ўхшамайсиз. Қоматдан худо берган экан, икки бетингиз қип-қизил...[V; 66-б.].
Ойсулув	Отангни бўлиши шу, болам. Сенинг туғилишингни биз ўн йилдан ошиқ кутганмиз, ҳеч бўйимда бўлавермаса-да, отанг менга бир оғиз аччиқ сўз айтмаган. Сен туғилганингдан кейин ҳам бошқа эркакларга ўхшаб дўпписини осмонга отмаган. Даштни бошига кўтариб бақирмаган[V; 95-б.].
Улаш қоранинг меҳмони (исми келтирилмаган)	бу одам ҳамма қатори мутеларча қўл қовуштириб ўтирмаган, даврга нисбатан ўзига хос тарзда исён кўтарган. Сизга-бизга ўхшаб хатти-ҳаракатининг оқибатини эмас, кўпроқ элнинг манфаатини ўйлаган[V; 158-б.].

Бир қанча персонажларнинг тавсифи орқали Эшқул полвон ва Собитжон образларини яратиш маҳоратида адиблар услубида муштараклик кузатилади. Қаҳрамонларнинг индивидуал хусусиятларини очишда жамиятдаги турли қатлам вакиллариининг тавсифлари ўзига хос аҳамият касб этади. Бундан қаҳрамон микрохронотопининг турли ракурсдаги намоёни юзага келади.

Оқбўта закий нигоҳи орқали Хонтўра ва унинг ўғли Қалайбекнинг ички портретига назар солади: Қалайбекдек оқил, серандиша, лутфи тотли йигит шу сўхтаси совуқ банданинг зурриёди эканига ишонгиси келиб-келмай, Хонтўранинг тунд афтига бир муддат тикилиб қолади. ...Хонтўранинг обрўи юксак эмас, ўртадан паст даражада. Бадгир ва майдагаплиги боис ҳамиша кишилардан дакки еб юради. Ҳозир ҳам ноқис феъли туфайли кимдандир дашном эшитган шекилли, ранги чиқмай турибди[V; 27-б.]. Хонтўранинг ички портретига хос белгилар Қалайбекнинг ҳовлисига, Эрманни кўриш учун Туякўз водийсига борганда янада теранлашади. Қалайбекнинг маънавий-руҳий оламига хос кирралар асарнинг турли ўринларида – Оқбўта, Донишота, Эрман, Бибисоралар билан муносабатларида аёнлашади.

Персонажнинг ўзига тавсиф бериши бандиликдан қутулиш амру маҳоллигини англаган Эрман монолог-мулоҳазасида намоён бўлади: «Ахир у қул эмас, Кўкалабош

қавмининг эркин, ўзига ишонган йигитларидан бири эди-ку! Нечун ярамас Қоракул унга кул каби муомала қилмоқда?[VI; 55-б.] ёки Ойбекач ўзини «Худо урган бир саркашман-да», деб ўйласа, бошқалар ҳам «Ўр, жуда ўр!»[VI; 153-б.] таърифни беришади. Ойбекач микрохронотопини ички портрет орқали очишда халқ дoston ва ривоятларидаги Тўмарис, Холбека образига хос хусусиятларни стилизациялайди: «ўтган улуғ момоларнинг зукколиги ва ёвқурлиги Ойбекачга мерос сифатида ўтган эмасми, бунинг бари жувон вужуди ва шуурида акс этиб, оқибатда, унинг идрок этгани шу бўлди – бу ёруғ оламга келиш бахтига муяссар бўлган ҳар бир тирик жоннинг зиммасида эртанги ҳаёт ибтидоси мавжуд, яъни тирикликнинг келгуси тебраниши бугунги авлоднинг гувранишига боғлиқ»[VI; 100-б.]. Н.Норқобилов романларида фольклор образларини стилизациялаш натижасида қаҳрамонларнинг миллий-маънавий қиёфасини яратиш баробарида уларнинг микрохронотопини теранлаштиради.

Ч.Айтматов романларидаги статик портрет намуналари қуйидагилар: Қоранорнинг «кўзлари бирам чиройли, намчил тортган бу йирик, тиниқ кўзлар болаларники сингари ёқимли ва умидвор»[I; 102-б.], Уккубола (илгари қанақа эди – қорамағиз юзлари буғдой рангида товланар, қоп-қора кўзлари чакнаб турар эди), яна бунинг устига, гуручдай тишлари тушиб кетибди [I; 17-б.], Казангапнинг ҳақиқий дашт одами эканини жазирама иссиқ ва доимий шамолдан қорайиб, қотиб кетган юзларию сертомир, чандир қўлларидан сезиб олиш мумкин. Оғир меҳнатдан барвақтроқ букчайиб қолган елкалари маҳобатли осилиб туради, шунинг учун ҳам бўлса керак, ўзи ўрта бўйли бўлса-да, бўйни ғознинг бўйни сингари чўзилиб кетгандай туюлади. Ҳаммасидан ҳам кўзлари ўзгача: кулимсираб турувчи бу қоп-қора кўзлар, одамнинг дилидагини сезиб тургандай эътибор билан боқади. Казангап ўша кезлари қирқ ёшлар атрофига бориб қолган эди. Тозалаб қайчиланган кора мурти, бурул тортиб қолган чўкки соқоли бу одамнинг ёшини анча улуғ қилиб кўрсатарди [I; 89-б.], Борк «бирдан бошига шляпасини кийди-ю, ўз қиёфасига кирди. Оломон олдида йирик суяклари туртиб чиққан, юзи кенг, кўзларининг атрофларини ажин босган, лекин бўйни ҳали бақувват, тишлари бутун, оқ сочли чол турар эди. У Франкфурт журналистлари тили билан айтганда, «Кекса қоя» эди[III; 239-б.]. Адиб статик портрет орқали инсон ва жонзот ташқи кўринишининг объектив, нисбатан барқарор ва ўзгармас белгиларини ифодалайди. Персонажнинг жамиятдаги ўрни, қайси қатламга мансублигини кўрсатадиган белгилар Казангап, Борк ва Уккубола портретларида яққол кўзга ташланади.

Муаллиф динамик портрет орқали қаҳрамонлар қалбидаги руҳий талотумларни тасвирлаган: Арсен Саманчин «Евразия» ресторанидан ҳайдалишнинг изтиробли лаҳзаларида «унинг боши айланар, юраги кўксида гурсиллаб урар, бугунга мўлжаллаган ишлари энди битмаслигини ўйлаб сиқиларди»[IV; 27-б.].

Динамик портрет орқали Эртош Курчалнинг уммонига ғарқ Ойдананинг «ё мен юлдуз узангисида поп-шоу-бизнеснинг кенг ё майдонларига от қўяман, ё романтизмнинг йиғи-сиғисини қилиб, куним тиланчиликка қолади!»[IV; 131-б.] қабилидаги аъмоли аёнлашади: «Кўшиқчи қиз куй куйлаб, одамларнинг завқу шавқларини бениҳоя жунбушга келтириб чирмовуқдай буралар, баданидаги барча аъзоларини жўш урдириб ўйнатар, издиҳом эса бошдан-оёқ вазду жазавага тушиб, кўшиқчи қизни сира қўйиб юбормас, кўзлари билан уни нақ еб қўйгудай, қарс урар, қийқирар, Арсен эса сахна ёнида туриб, қиз овоз таратиб, арзон, енгил мусиқа мақомларига жонини аямай йўргалаётганидан, шу мусиканинг банди-асирасига айланаётганидан нигоҳини узмасди»[IV; 28-б.].

Асосий сюжет воқеаларига параллел тарзда келтирилган жаабарс ҳикоятида жонзотнинг динамик портрети яратилган: «у ўлжасини кутуриб қувиб бораётгандай нафаси оғзига тикилар, юрагининг гурсиллаб уришидан қулоқлари чиппа битар ва энг қўрқинчлиси – нафас етмай оғир бўғилар, оёқларида мажол қолмай таппа йиқилар, орқасига сирғалиб кулар, кўзи жимирлаб назарида дунё остин-устин бўларди. Уёғига яна юқори кўтарилишга кучи етмасди – томоғи хир-хир қилар, бўғилиб ириллар, бироқ бир одим ҳам олдинга босолмасди...»[IV; 35-б.]. Аччиқ қисматидан Узангилаш довонига қочиб кетишни бениҳоя истаган Жаабарсга Арсен сингари толе кулиб боқмайди.

Ч.Айтматов портретни қаҳрамоннинг ўзи ёки бир ҳамда бир неча қаҳрамон тасаввури орқали яратади, бу усул қаҳрамоннинг характер-хусусиятини, бошқа персонажларнинг унга нисбатан субъектив муносабатларини ҳам билдиришга хизмат қилади: «Қулаётган тоғлар» асари қаҳрамони Ойдана Самарова тасвирида Арсен Саманчиннинг «ортиқча камтарликка ҳожат борми» изоҳи орқали унинг нақадар гўзаллигига ишора қилинади: «Ояга, ҳа ҳақиқатан табиат гўзал ҳусну малоҳат ато этган, бўй-баста, қадди-қомати, гулдай чехраси, қоп-қора киприклараро чакнаб турувчи тархи чиройли кўзлари, калта кестирилган, елкасига тўкилиб турадиган, дам орқага таралган, дам тароватли икки бетини ёйдайд ўраган сочлари! Овози-чи! Унга шундай тиник, ўткир, гўзал овозни ато этмиш Оллоҳга чексиз ҳамду санолар бўлсин!» [IV; 128-б.]. «Қиёмат» романида Авдий Пушкин музейидаги концертда София муғаннийлари орасидаги қора сочли болгарлар ичида бирдан-бир малла қўшиқчи жуда ҳам ўзига ўхшаб кетишини сезиб қолади: «Ўзингга баайни ўхшайдиган одамни учратсанг, ғалати бўлиб кетаркансан киши. Унинг кўзлари кўкимтир оч, елкалари тор, – эҳтимол, уни ҳам болалигида ориқ деб чақиришгандир, узун сочлари оч сарғиш, кўллари серпай ва ингичка, у ҳам тортинчоқлигини қўшиқ айтиб енгса ажабмас, бундай ҳолат менда ҳам кўп бўлади, ўнғайсизлигимни яшириш учун кўпинча гапни диний мавзуларга буриб юбораман»[II; 82-б.].

Эдигей Бўрон нигоҳи орқали Уккубола, Собитжон, Зарифа, Қоранор каби персонажларнинг ички ва ташқи портретига хос айрим чизгилар тасвирланади. Биргина Собитжон портретига турли персонажлар разм солишган ва бу адибга Собитжоннинг психологик портретини, яъни нафақат қаҳрамон ташқи қиёфасини, балки унинг характерига хос тадрижий динамикани кўрсатиш имконини берган. «2-жадвалга қаранг».

2-жадвал

Собитжоннинг ички ва ташқи портретига берилган тавсифлар

Эдигей Бўрон	Бир қарашда кирови йигит. Ҳамма балони билади, ҳамма нарсани эшитган, лекин булардан наф йўқ[I; 29-б.]. ...қиёфасидан ёшлик даври аранг сезиладиган укки кўзли, доим кулиб турувчи каттагина киши турибди. Энди у кўзойнак тақиб олган, бошида тепаси букиб қўйилган шляпа, бўйнида уриниб қолган бўйинбоғ – зўрға таниб оласан[I; 38-б.].
Эдилбой Дароз	...уззукун телефон олдида ўтирар, бошлиқнинг кабинети билан қабулхона ўртасида бўзчининг мокисидай елиб-югурар, «Эшитаман, Алжапар Қаҳрамонович! Хўп бўлади, Алжапар Қаҳрамонович! Ҳозир, Алжапар Қаҳрамонович!» дейишдан бошқа нарсага улгурмас экан.

	«Бўронлидан чиққан ҳамсоямиз шунақайкан, билмай юрган эканмиз». Бўлган-тургани шу бўлса, нияям қиларди...[I; 33-б.].
Ойзода	Сендақа оқилу донога кўзимиз учиб тургани йўқ! ...сен ҳам фирибгарсан, хотинингга пой-патак бўб юрган пасткашсан, икковинг отамни соғин сигирдай соғиб ичдинглар [I; 48-б.].
Ойзоданинг эри	Агар орамизда ит бўладиган бўлса – ўша сенинг ўзингсан, аблаҳ! Анави ит нимаю, сен нима? Яна мақтанганига ўлайми, мен давлатнинг одами, давлатнинг одами деб! Сен умуман одам эмассан! [I; 501-б.]

Портрет яратишда Н.Норқобиловнинг қаҳрамонга нисбатан субъектив муносабати сезилади. Персонажларнинг номига қўшилган сифатловчиларни (Эшкул полвон, Носир полвон, Ойбарчин, Ойбекач, Ойгул, Донишота, Қалайбек, Сулаймон чавандоз (ижобий), Тўланбой, Эрман, Бойғози кал, Зокир қора, Ўлжабоев, Улаш қора, Рўзикул (нейтрал); Ўсаркул баттол, Асил чўтир, Шавкат киррик, Итолмас, Қоракул, Зафар писмиқ (салбий) уларнинг индивидуал белгиларини кўрсатувчи бадий восита шаклида қўллаган.

Бир неча персонажларнинг Собитжоннинг ички ва ташқи портретига оид тавсифлари қаҳрамон характерининг турли қирраларини очишга хизмат қилган. Ташқи кўриниш тафсилотлари ички портрет белгилари билан уйғунлик касб этган. Романдаги бирор қаҳрамон портретига Собитжонники сингари турли персонажлар нигоҳи орқали назар солинмаган. Турли нуқтаи назар асосида яратилган портрет нафақат муаллифнинг, балки персонажларнинг ўзаро муносабатини, симпатия ёки антипатияни, шунингдек, қаҳрамонларнинг ички дунёсига чуқурроқ кириб боришга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зунделович Я. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под редакцией Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925/ <https://rus-literature-enc.slovaronline.com/4547>
2. Кубдашева К.Б. Описательный уровень структурно-семантического комплекса// http://www.rusnauka.com/38_NIEK_2014/Philologia/8_181771.doc.htm/ <https://poisk-ru.ru/s12318t3.html>
3. Словарь литературоведческих терминов. С.П. Белокурова. 2005.
4. // https://literary_criticism.academic.ru/314/

Фойдаланилган бадий адабиётлар рўйхати:

- I. Айтматов Ч. Асрни қаритган кун: (Чингизхоннинг оқ булут, Тангрига тавалло): роман. /Рус тилидан Асил Рашидов ва Иброҳим Ғафуров таржимаси. – Т.: «Sharq», 2019. – 560 б.
- II. Айтматов Ч. Қиёмат: роман. /Рус тилидан Иброҳим Ғафуров таржимаси. – Т.: «Янги аср авлоди», 2015. – 432 б.
- III. Айтматов Ч. Кассандра тамғаси: Фалсафий роман. /Русчадан Суюн Қораев таржимаси. – Т.: «Янги аср авлоди», 2016. – 352 б.
- IV. Айтматов Ч. Қулаётган тоғлар: роман. /Рус тилидан Иброҳим Ғафуров таржимаси. – Т.: «Янги аср авлоди», 2016. – 432 б.

- V. Норқобилов Н. Дашту далаларда: роман. –Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 224 б.
- VI. Норқобилов Н. Қорақуён: роман. –Т.: «Ўзбекистон», 2016. – 222 б.